

the world. While Özcan's work is valuable for the information it provides regarding al-Mas'udi's authenticity criteria for historical information, it would have been more valuable still had she delved deeper and analyzed how his life experiences and the period in which he lived affected his way of thinking.

Halil İbrahim Turhan. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk İki Asır)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015. 752 sayfa.

Muhammed Enes Topgöl

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
met624@gmail.com

Halil İbrahim Turhan'ın özellikle hicri II. asra yoğunlaşan *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi* adlı 2014 yılında *Akdeniz İlahiyat Araştırmaları Birincilik Ödülü*'ne layık görülen eserinin Türkiye'deki *cerh-ta'dîl* (hadis râvilerinin tenkidi ilmi) çalışmalarına ciddi katkı sağladığını düşünmekteyiz. Eser, genel olarak hicri II. asırda İslami ilimler tarihini ve özel olarak hadis ilminin oldukça spesifik çalışma alanlarını okuyucunun dikkatine sunmaktadır. İki bölüm olarak tasarlanan eserin ilk bölümünde sahabe ve *tâbiûn* dönemindeki *ricâl* tenkidi faaliyetleri tahlil edilmekte, özellikle *tâbiûn* dönemi faaliyetleri incelenirken *tâbiûn*'un yaptığı tenkitler ve bu tenkitlerin sonraki döneme kaynaklık değeri ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise, öncelikle *etbaü't-tâbiîn* dönemi münekkitleri tespit edilmekte ve sonrasında her bir münekkit alim *cerh-ta'dîl* ilmindeki konumu, *ricâl* tenkit kaynakları, kullandığı tenkit lafızları, *cerh-ta'dîl* metodu gibi farklı açılardan tahlil edilmektedir. Çalışma sonuç ve ilk iki asırdaki *ricâl* değerlendirmelerini içeren 240 sayfalık "Ekler" kısmıyla son bulmaktadır. Münekkitlerin *ricâl* tarihinde otorite kazanma süreçleri, görüşlerinin kaynak değerinin sorgulanması, bu görüşlerin hangi öğrenciler tarafından nakledildiğinin belirtilmesi gibi ufuk açıcı yönleriyle birlikte eser, üzerinde yenisinden düşünülmesi gereken bazı noktalar da barındırmaktadır.

Turhan'ın çalışmasını, hicri II. asır hadis tarihini ve özellikle *cerh-ta'dîl* ilmi açısından temas etmediği iki temel meseleyi merkeze alarak değer-

lendirmek mümkündür. Ancak, bunun öncesinde eserdeki yapısal birtakım sorunlara dikkat çekilmelidir. Eserin hacmiyle uyumlu olmayan bir şekilde kabaca bölümlendirilmesi (Birinci Bölüm, ss. 35-111; İkinci Bölüm, ss. 115-454), içerikteki emeği ve muhtevayı yeterince değerlendirmeyen bir sonuç ile tamamlanması ve uzun uğraşlar sonucu derlendiği anlaşılan “Ekler” kısmında yorum yapılmadan bırakılması problemli olarak görünmektedir. Ele alınan dönemin işleniş üslubunda ise daha kritik sorunlar yer almaktadır. Örneğin hicri II. asır cerh-ta’dîl faaliyetlerinin belli başlı konular etrafında değil de, şahıslar ekseninde işlenmesi, özellikle bidat eh-linden hadis rivayeti konusunda ve Cabir b. Yezid Cu’fi anlatılarında (ss. 154-55, 197, 296-97, 361, 399-401) olduğu gibi pek çok tekrara sebebiyet vermiştir. İlgili münekkitleri hoca-talebe ilişkilerini takip etmek açısından Turhan’ın tasnif tarzının daha tercihe şayan olduğu ileri sürülebilirse de, bu durumun gözlemlenebileceği alanlarda yazarın suskun olduğu gözlenmektedir. Örneğin, eserde ikili ilişkiler takip edilip hoca ile talebesinin bir râvi hakkındaki değerlendirmelerinin farklılık arz edip etmediği dikkatle kaydedilmişse de, bu bağlamda cerh-ta’dîl lafızlarının gelişimine dair bir soru sorulmamaktadır. Hâlbuki böyle bir inceleme, hoca-talebe ilişkileriyle ilgili önemli sonuçlar ortaya çıkarabilirdi. Söz konusu eksiklik, çalışmada dikkate alınmayan meselelerin ilkinin teşkil etmektedir. Başka bir örnek olarak, yazar hicri 140-200 yılları arasındaki ilmî faaliyetleri takip ederken, bu lafızların erken ve geç dönemde yoğunlaştığı alanlara dair herhangi bir şey söylemez. Hâlbuki bizzat ekte verilen lafızlardan hareketle *sika* ve *sadûk* gibi lafızların yaygınlaşan kullanımı, önceleri tasvirî tarzda ve terkipli ifadeler ile yapılan değerlendirmelerin daha sonra nispeten rafine terimlerle dile getirilmesi, ithamların daha ziyade *adalet* ile mi yoksa *zabt* ile mi ilgili olduğu gibi pek çok kritik mesele rahatlıkla çözülebilirdi.

Hicri II. asırda, münekkit alimlerin bir râvinin adalet ve zabtını nasıl tespit ettikleri meselesinin çalışmanın merkezî problemlerinden birisi olması gerekirken, buna sadece ihtiyaç duyuldukça temas edilmekte ve sistematik olmayan atıflarla geçiştirilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Turhan, her ne kadar hocalar ile talebeleri arasındaki farklı değerlendirmelere temas etse de, cerh-ta’dîl bilgisinin genellikle önceki nesilden tevarüs edildiği kanaatindedir. Münekkit alimlerin, özellikle bir râvinin zabtını tespit ederken onun rivayetlerini, öncelikle hocasının diğer öğrencilerinin, sonra da başkalarının rivayetleriyle karşılaştırarak (*muâraza*) bir sonuca vardığına dair bazı değerlendirmelere nadir de olsa yer veren yazar (s. 81), adaletin tespitin nasıl yapıldığına ise hiç değinmemektedir. Her hâlükârda, erken dönem cerh-ta’dîl faaliyetlerinin merkezinde yer alan muâraza yönteminin bir cerh-ta’dîl üslubu olarak etraflıca işlenmesi beklenirdi (eserde kavrama yalnızca dört atıf vardır, s. 80, 80a, 81, 110).

Eserde cerh-ta'dilin yazıya geçirilmesi (*tedvin*) meselesine hayli kafa yorulduğu açıktır. Ancak, bu değerlendirmelerin erken tarihlerden itibaren derlendiği düşüncesi yeterince temellendirilmemekte ve bu durum zaman zaman metinde iç çelişkilere sebebiyet vermektedir. Örneğin, *es-Sîre*'den yapılan bir alıntı üzerinden İbn İshak'ın cerh-ta'dil değerlendirmelerini yazdığı ve hicri II. asırda bu tarz değerlendirmelerin yazıldığı ihtiyatla söylenir (ss. 87-89). İlerleyen kısımlarda, "İbn Sîrîn, Zühri, Eyyûb es-Sahtiyânî ve İbn İshâk'a ait ricâl değerlendirmelerinin genellikle şifâhen aktarıldığı, bunun yanı sıra yer yer hadis inşâdıyla birlikte bir ara bilgi olarak yazıldıkları" belirtilerek, daha önce kullanılan ihtiyatlı dil, yerini daha kesin bir dile bırakır (s. 110; krş. s. 451, 456). Bir başka yerde ise tâbiûn alimleri tarafından yapılan ricâl değerlendirme metinlerinde görülen lafız farklılıklarının râvilerin hafızasından kaynaklandığından ve bunun metnin anlamını değiştirmeyecek bazı kelime farklılıklarına sebep olduğundan bahsedilmekte ve metin yazımından hiç söz edilmemektedir. Bu yorumlar, ricâl tenkidinin yazımına dair daha önce keskin bir şekilde belirtilen düşünceye de ters düşmektedir (s. 94). Hâlbuki İbn İshak meselesinde durum, öğrenci veya müstensihlerin metne katkılarına işaret edilerek rahatlıkla açıklanabilirdi. Şu'be'ye (s. 137), Sevrî'ye (s. 184), Malik'e (s. 210), İbn Uyeyne'ye (s. 312) ait cerh-ta'dillerin tedvini ve aktarımından bahseden başlıklar sorunludur. Çünkü yazar, ilgili münekkitleri incelerken bu tarz bir tedvinden bahsetmez (ss. 115-180, 180-204, 204-243, 303-330). Öte yandan yazar, Vekî' b. el-Cerrah (s. 280) ile İbn Mehdi'nin (s. 404), Sevrî'nin ricâl tenkidi yaptığı meclislere iştirak ettiklerini belirtir. Hâlbuki, Sevrî'ye ayrılan sayfalarda (ss. 180-204) onun bu tarz meclisler akdettiğine dair bilgi yoktur. Süfyan Sevrî ve Malik'in ricâl tenkit meclislerinden bahsedilmesinde de aynı durum söz konusudur (s. 450). Yahya el-Kattan ile Şu'be arasındaki bir diyalog zikredilip, "Bu rivâyet, Yahyâ el-Kattân'ın, Şu'be'den hadis öğrenirken râviler hakkında bilgi aldığını da göstermektedir." denilse de, yazarın iddiasının aksine, sadece hadis rivayetine hasredilen *semâ* meclisinde bu tarz bir bilgi alışverişinin olma ihtimali oldukça düşüktür (s. 334). İlgili diyalogdaki bazı ipuçları, bu konuşmanın hadislerin semâ edildiği meclisten çok, ders öncesi veya sonrasında cerh-ta'dil faaliyetini önceleyen bir müzakere meclisinde cereyan ettiğini düşündürmektedir.

Eserin muhtevasıyla ilgili olarak da üzerinde durulması gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Örneğin, İbn Main'e ait *Târîh* adlı eserin Duri ve Darimi rivayetinden bahseden kısım sorunludur (s. 28). Zira bu iki talebenin derlediği eserler, *Târîh* adlı bir kitabın iki farklı rivayeti değil, hocalardan farklı zamanlarda alınan bilgilerin derlendiği farklı metinlerdir. İbn Uyeyne'nin hicri 150 ve 152 senelerinde Yemen'e gittiği, sonra da 198'de vefat ettiği kaydedilir (s. 304). Ancak, iki tarih arasındaki kırk beş sene

boyunca İbn Uyeyne'nin ne gibi ilmî faaliyetlerde bulunduğuna dair bilgi verilmeyişi, onun ilmî konumunu tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. İbn Mehdi ile ilgili biyografik bilgilerde de pek çok sorun vardır (s. 391). Yazar 135 senesinde doğduğunu belirttiği İbn Mehdi'yi "147/764 senesinde on sekiz yaşındayken Mekke'ye" gönderir. İlk paragrafta on beş yaşlarında hadis tahsiline başladığını bildirirken, ikinci paragrafta İbn Mehdi'nin "takriben on üç yaşındayken" Hammad b. Zeyd'e talebe olduğunu söyler. İlgili kısmın başlığında İbn Mehdi, "Şu'be b. Haccâc'ın Öğrencisi" olarak sunulur. Hâlbuki, üçüncü paragrafta ikili arasındaki ilişkinin on yıl olduğu belirtilmektedir. Öte yandan, İbn Mehdi'nin Hammad b. Zeyd'le 30 seneyi aşkın hoca-talebe ilişkisi vardır. Bu durumda başlık sorunlu hâle gelmektedir; yani İbn Mehdi birinin öğrencisi sayılacaksa, bu Şu'be değil Hammad olmalıdır. Eğer başlıkta kastedilen, cerh-ta'dîl alanındaki öğrencilikse bu durum açıkça belirtilmelidir. Başka bir kısımda, genellemeye gidilerek bazı alimlerin, kendi dönemlerine kadar oluşan râvi tenkidi birikimlerini, yani cerh-ta'dîl ilminin tarihini İbn Mehdi'ye aktardıkları söylenir (s. 395). Hâlbuki yazar, geriye dönük atıfların çok az olduğunu ifade eder (s. 412). Tâbiûn tabakasında oluşan cerh-ta'dîl birikiminin Şu'be tarafından "en geç hicrî II. asrın ilk çeyreğinin son yıllarında" yani hicrî 120-125'lerde sistimli hâle getirildiğini söylese de, bu ifade "hicrî II. asrın ikinci çeyreğinin son yıllarında" olmalıdır (s. 449).

Turhan'ın metninde kaynak kullanımına dair de bazı sorunlara temas edilmelidir. Bu sorunların ilki tasnif tarzı ile ilgili. Bazı kısımlarda kaynaklar verilirken önce genel nitelikli, sonra özel nitelikli eserlerin zikredilmesi beklenirdi (ss. 26-32). Konuyla ilgili olduğu hâlde yazarın görmediği veya yeterince ilgilenmediği bazı çalışmalara ise Aîşe Şehid'in *İlmü'l-cerh ve't-ta'dîl fi'n-nısfî's-sânî mine'l-karnî's-sânî'l-hicrî* ve *Nakdü'r-ruvât inde'l-muhaddisîn fi'l-kurûnî's-selâseti'l-ûlâ* adlı eserleri (s. 27); ref meselesinden söz edilirken Yusuf Suiçmez'in doktora tezi (ss. 146-47 ve 176-77); Şu'be b. el-Haccac ile ilgili bölümde Abdulvahap Özsoy'un yüksek lisans tezi; *sahafîlik* meselesi ile alakalı olarak Ahmet Yücel'in ilgili makalesi örnek olarak zikredilebilir (s. 81).

Eserde klasik kaynaklara yapılan bazı atıflar problemlidir. Örneğin kaynağı verilmeyen ve *Tertîbü'l-mesâlik* ile *İs'âf*'ta yer alan alıntı, yazarın tercümesinden bazı açılardan farklılık arz etmektedir (s. 229). Bu alıntıda Malik'e nispet edilen ifadeler ise *Muvatta*'daki durumu yansıtmamaktadır. Humeydi'nin *Müsne'd*'i kaynak olarak gösterilerek "İbn Uyeyne'nin tâbiûn tabakasında seksene yakın hocaları arasında" şeklinde kaydedilen ifade (s. 306), *Müsne'd*'de "seksen altı hoca" şeklindedir. Son olarak 134. sayfadaki alıntının baş tarafı, yazar tarafından manayı bozacak şekilde hazfedilmiştir. Burada Şu'be "güvenilir kişilerin az olduğunu ve bu râvilerin ise..." fa-

lanca kimseler olduğunu değil, böyle bir talep varsa her biri Şia'dan olan az bir topluluktan nakilde bulunmak zorunda kalacağını söylemektedir.

Pek çok cerh-ta'dîl ıstılahını başarı ile Türkçeye tercüme eden Turhan'ın bazı tercümelerinin Türkçe açısından isabetli olmadığını, bazılarının ise hatalı olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin "Çok konuşma" (s. 82); "çuvallardan uzak dur" (s. 91); "rakamda şişirme yapmak" ve "şeref yoksunu" (s. 101); "Sen oradan dönünceye kadar onun gibi birisiyle karşılaşmayacaksın" (s. 167); "Onu iyi tanıyım" (s. 276) ifadeleri ile ne kastedildiği anlaşılmamaktadır. كِب الأمانة ifadesi (s. 372) ile "güvenilir kitaplar" değil de, *münâvele* metodu ile alınan kitaplar kastedilmiş olmalıdır. "İztırâbın yani zıtlıkların" ifadesi (s. 399) üzerinde düşünülmalıdır. في حديثه خطأ ifadesinin "hadisinde hata var" (s. 252); اضطراب فيه lafzının "hadislerinde çelişki vardır" (s. 378) ve غفلة فيه ifadesinin "onda gaflet/kapılganlık vardır" (s. 442) şeklinde çevrilmesi isabetli olmasa gerekir. Zira bu lafızların başında yer alan في ve فيه ifadesi, söz konusu sorunun azlığına delâlet eder. Buhari tarafından kullanılan فيه نظر ifadesi yazarın "hakkında şüphe vardır" (s. 417, dipnot 1924 ve s. 421) şeklinde çevrilmesi de hatalıdır. Bu ifade, ilgili kişinin Buhari'ye göre *metrûk* olduğunu gösterir. Eserde açık tercüme hatalarına da rastlanır. Örneğin, كتابك ifadesinin (s. 179) "kitabı" yerine "kitabının" şeklinde olmalıydı. Baci'ye göre, Malik'ten nakledilen صاحب بدعة يدعو إلى بدعته صاحب هوى يدعو إلى هوا (bidatine çağıran bidat ehli) (s. 226) cümlesindeki يدعو kelimesinin "ortaya çıkaran" (يظهرها) manasında olduğu ve buna göre söz konusu ifadenin "bidat çıkaran bidat ehli" şeklinde anlam kazanacağı söylense de, buradaki يظهرها "bidat çıkaran bidat ehli" değil, bidatini açığa vuran anlamına gelir ve bu da zaten bir tür propagandadır. Şu'be'nin "Hadislerinin hasen olmasından dolayı" (s. 163) ifadesi "hadislerinin güzelliğinden" şeklinde tercüme edilmeliydi. Zaten Hatib de hadisin *garib* oluşuna dikkat çeker. İbnü'l-Mübarek'in Muhammed b. Aclan hakkındaki ifadesinin (s. 269), İbn Aclan'ın "fıkıhtaki yerini veya genel olarak İslâmî ilimlere vukûfiyetini vurgulamak üzere kullandığı"nı söylemek mümkün değildir. Burada sadece İbn Aclan'ın iyi bir muhaddis olduğu dile getirilmektedir. "İbn Mehdî, İmâm Mâlik'ten kendisinin ifadesiyle 'Mâlik usanıncaya kadar' fıkıh, hadis ve ricâl ilmi alanında istifade etmiştir" ifadesi de problemlidir (s. 392). Zira Halili'nin *İrşâd*'ındaki ifade ملني حتى مالكا يقول لزمته بن مهدى عبد الرحمن şeklidir ve burada usanan Malik değil, İbn Mehdî'dir.

Geneli itibariyle râvi isimlerinin başarıyla kaydedildiği eserde bu konuda bazı hataların varlığı da dikkat çekmektedir. Örneğin, Hammâde (s. 26) değil, Hamâde; İbn Mahrez (s. 28) değil, İbn Muhriz; el-Hurbî (s. 171) değil, el-Harbî; Ali el-Fellâs (s. 414) değil, Amr b. Ali el-Fellâs; Hüseyin b. Muhammed b. Afîr (s. 444, dipnot 2070) değil, Hüseyin b. Muhammed b. Ufeyr; Ubeyde b. Amr (s. 491) değil, Abîde b. Amr; Esbeğ b. Nebâte (s. 513) değil, Esbağ b. Nübâte; Ebân b. Tağleb (s. 516) değil, Ebân b. Tağlib; Hu-

beyb b. Hubeyb (s. 564) değil, Hubeyyib b. Habîb; Müs'ir b. Kidâm (s. 600) değil, Mis'ar b. Kidâm; İsmâîl b. Semî' (s. 623) değil, İsmâîl b. Sümei'; el-Azramî (s. 628) değil, el-Arzemî. Ayrıca ismi Mü'an b. Hamsa (s. 665) şeklinde kaydedilen bir râvi kaynaklarda tespit edilememiştir.

Sonuç olarak cerh-ta'dîl ilminin teşekkül dönemini büyük bir yetkinlikle inceleyen Turhan'ın çalışması, dikkat çekilen noktalara rağmen, gerek tespit ve iddiaları gerekse açtığı yeni çalışma alanları ile ilerleyen yıllarda kendisinden sıklıkla söz ettirecektir. Eser, ricâl değerlendirmelerinin münakitlere nispetinin sıhhati meselesi konusunda özellikle müracaat edilmesi gereken bir çalışma olarak önce çıkmaktadır. Ayrıca yazarın ve alana ilgi duyan kimselerin, çalışmanın "Ekler" kısmı üzerinden cerh-ta'dîl lafızlarının gelişimine dair pek çok yeni teklif getirmesi de mümkün görünmektedir.

Jonathan A.C. Brown, *Misquoting Muhammad: The Challenge and Choices of Interpreting the Prophet's Legacy*. London: Oneworld Publications, 2014. xxii + 361 sayfa.

Elif Beyza Demirtaş

Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
elifbeyza.demirtas@marun.edu.tr

14 asırdır farklı coğrafyalarda yaşayan ve pek çok farklı kültüre mensup olan Müslümanların aynı şekilde düşünüp hareket ettiklerini varsaymak gerçeğe uygun olmayacaktır. Her ne kadar dinin asıllarında bir ortaklık varsa da, İslam hukukunun amelî-tatbikî bölümünü teşkil eden fûrûatta farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu durum bizatihi İslam dininin bu farklılıklara imkân tanımasından kaynaklanır. Zira İslam'ın evrensel hitabı çağlar boyu, değişim olgusu karşısında dinamizmi kaybetmemiş, bu durum "zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği" şeklindeki hukuk kaidesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ulema, nassların ortaya çıkan yeni durumlarla ilişkisini sağlam bir şekilde kurabilmek için yoğun bir ilmî mesai harcamış, neticede İslam ilim geleneği oldukça zengin ve canlı bir karaktere kavuşmuştur.